

Un rudiment de teatre valencià del segle XVIII

RICARD BLASCO

Entre els manuscrits arxivats a la Biblioteca Universitària de València, procedents de la llibreria dels Caputxins, n'hi ha mitja dotzena del Setcents força interessants, que formen una petita col·lecció homogènia. Foren catalogats en 1913 per Gutiérrez del Caño¹ i no són, per tant, absolutament desconeguts. Tanmateix, no sé que hagen estat estudiats. Uns ells es refereixen a un mateix assumpte: el desterrament del Corregidor Pineda en 1735 i la presó o destitució de les autoritats implicades en els seus abusos. Un esdeveniment prou notable, a escala local. Tant, que excità la vena d'uns incògnits versificadors, que es feren intèrprets de la indignació popular. Un romanç, dues dècimes, una glosa de peu trencat, un raonament i un entremès són les composicions que el caputxí copista traslladà al seu patracol. És tot quant es va produir en l'avinentesa, o n'hi hagué més? No ho sabem. Allò que es conserva, però, ja és un bon indicatiu de la repercussió diguem-ne literària que tingué l'insòlit —i, sense dubte, desitjat— bandeig de les màximes autoritats.

El primer interès que susciten aquests papers, doncs, és la seva condició de testimoniatge polític-social. Encara, però en tenen un altre. Gairebé totes aqueixes peces estan escrites en la nostra llengua; només l'entremès està redactat en castellà. Després de la Nova Planta, l'abandó del català pels escriptors valencians era quasi total, i la desproporció sorprèn una mica. La represa dels anònims versaires és ben significativa. Amb tota certesa, degué obeir que el renou públic per la defenestració de l'Intendent fou tan gran que exigia escriure per al poble en la llengua del poble. És una reacció que no ha fallat mai al País Valencià: com més pregona és la marejada popular, més necessari es revela el nostre idioma; i com més a fons hom vol arribar a l'ànima del poble, més forçós resulta parlar-li en la llengua pròpia. El mecanisme no ha estat ignorat pel Poder, sobretot des que s'han perfeccionat les tècniques de la propaganda tan subtilment als nostres dies. No podem descartar, per tant, que amb aquestes composicions no ens trobem davant d'una maniobra d'opinió dirigida i que no siguin un precedent de maniobres semblants, ben actuals.

1. MARCELINO GUTIÉRREZ DEL CAÑO: «Catálogo de los manuscritos existentes en la biblioteca Universitaria de Valencia», València, 1913; núms. 1810, 1816, i 1915.

Deixaré el tema per a un altre moment, per no allunyar-me de l'objecte de les notes presents.

Ja he dit dessus que no em consta que d'aquests manuscrits se n'hagen estudiat fins ara. No els he vists alludits com a mostra de la poesia popular valenciana de caire polític. No em consta tampoc que se n'haja valorat la seva significació social de represa idiomàtica. Inicialment, ja pagaria la pena analitzar tots dos aspectes. Si no fos que n'hi ha un altre més, que crec que els supera en interès: un dels cinc textos vernacles de la petita col·lecció ultrapassa l'estricta límit de la sàtira política versificada comú als altres quatre, per insertar-se en el més ample marc de la sàtira política *escenificada*. Parem esment i subratlem-ho: ací tenim una de les escasses manifestacions *dramàtiques* del Set-cents valencià en la llengua pròpia; un precedent —tan rudimentari com es vulgui— dels sainets de la centúria següent; i, a l'ensem, una supervivència de possibles models anteriors, avui ignorats.

El text en qüestió és el que porta per títol original:

«Raonament que tingueren dos llauradors de el / Poble de Vinaleza pues avent vengut à esta / Ciutat àveure la proseso del Sr. Sent Vincent / Ferrer; els Causà gran novetat, el no beure anar / en ella al Intendent, y se arrimaren a unes pedres / de la Obra de la Congregació, a parlar de espay / sobre lo que seria allo.»

Ocupa quinze pàgines, de vint-i-tres a vint-i-cinc ratlles. Degudament regularitzada l'ortografia, es publica a continuació. Per informar el lector, diré que el Corregidor Francisco Salvador de Pineda havia pres possessió del càrrec el 20 de novembre de 1727. Durant els vuit anys que manà, cometé els abusos que indica el «Raonament», a més d'altres referits en la resta dels papers de la col·lecció. Tingué com a còmplices José Pérez Messia i Blas Jover Alcaraz, que foren *Alcaldes mayores*; l'últim ho era des de 1716 i passà a ser *Alcalde del Crimen* en 1733, sent substituït en el primitiu càrrec per l'advocat dels *Reales Consejos* Agustín de Valdemoches Muñoz. Els quatre foren condemnats al desterrament. Un altre còmplice, Agustín de Oloriz, fou empresonat. Entre les acusacions que se'ls feren ressortien l'especulació amb el blat, la illegal percepció de tributs per la caça i les fires, l'arbitrària exempció de quintes, el desflorament de donzelles i la tolerància de setze cases públiques de joc.² S'encarregà de

2. V. la «Representación a S.M. sobre los abusos autorizados por la autoridad militar de Valencia», redactada en Morvedre i la Vila-Reial el 20 de juliol de 1734 pel llicenciat Lluís CORTÉS CANTOS i copiada també en un dels volums de manuscrits de la llibreria dels Caputxins conservats a la Biblioteca Universitària de València (sign.: M/668). Diré que la pista d'aquests papers em fou donada per Josefina Alberola de Cucó.

castigar-los el nou Corregidor, Marquès del Risco. Les sentències es van executar, respectivament, el 28 de març i el 3 d'abril de 1735. Com que la processó vicentina es celebra en aquest darrer mes, bé es veu que la data de composició del «Raonament» és estrictament contemporània dels fets.

Com apreciarà el lector, fins al vers 190 el text es desenvolupa seguint les normes clàssiques dels «*colloquis*», en forma de relació dialogada de dos personatges. En aqueix punt, hi ha una acotació escènica i hi intervé un tercer personatge, produint-se un pas de comèdia. Noves acotacions escèniques (v. 245 i v. 249) introdueixen un recurs tradicional: les garrotades. És el clímax del «Raonament». L'autor n'era conscient, de com les garrotades complaurien el seu públic: pegant Jacint a l'Agutzil Alguerera com si pegués al mateix don Blai; justament allò que el públic hauria volgut fer per si mateix. Una vegada transposada a escena l'ànima popular de venjança —ànima venjativa que, a més a més, s'expressava en la pròpia llengua del poble i amb els seus propis matisos dialèctics, o sigui que n'era una veritable catarsi—, trobem una nova acotació escènica (v. 270) fent entrar en acció uns comparses, els quals no tenen diàleg escrit encara que podem imaginar que, òbviament, hi pronunciarien frases *ad libitum*. A partir del vers 280 el «Raonament» reprèn el seu to colloquial. La construcció no pot ser més primària ni l'argument més lineal. Tanmateix, la seva estructura és absolutament teatral, tant per les acotacions d'escena —infreqüents del tot en els «*colloquis*»—, com per la dinàmica del moviment, la participació de comparses i la necessitat d'un mínim *atrezzo* —les pistoles, els garrots—, facilitant la representació que no calgués un decorat precís.

Fou representat, el «Raonament que tingueren dos llauradors del poble de Vinalesa»? El patracol del caputxí no en diu res, però no es pot negar que està escrit pensant en un públic i en uns «actors». Resulta, a més a més, simptomàtic que, entre els manuscrits de la col·lecció de què parlo, hi haja una altra peça teatral referida al mateix tema, redactada en castellà i titulada:

«Entremés. Personas que hablan en él son: el Intendente, Don Blas Jover, Flores, Alguer, el Marqués del Risco, Escribano y Soldados».³

L'extensió és menor (nou fulls, a vint-i-sis ratlles), però amb intervenció de més personatges, com si l'autor fos conscient que disposava d'un planter d'actors més ample per a representar en castellà que en català. Qui foren aquests actors, no ho sabem tampoc, si bé podem inferir que devien

3. N.º 907 de GUTIÉRREZ DEL CAÑO.

ser els de la companyia d'un tal Melo, alludit en un romanç recollit pel caputxí copista en la seva collecció i que deu ser la segona part del «Raonament» que en aquest s'anuncia (v. 415); aqueix comediant fou una altra víctima de l'Intendent:

«I molt bé ho donà a conèixer
quan a Melo, el comediant,
li donà aquella sentència
a Pilatos imitant.
Puix perquè *este* es resistia
no volent representar
la comèdia d'Alarcon,
estigué a punt d'assotar.»⁴

L'incident està referit també per Lluís Cortés i Cantos dins la seva «*Representación*» i per ell sabem que es tractava de «*cierta comedia de Simon Alarcon que entonces llevaba San Benito*». Res s'hi oposa, doncs, a pensar que o bé Melo i els seus companys podien indistintament representar en un o altre idioma, o bé existien «*colloquiers*» aptes per actuar d'actors en la representació del «Raonament». El qual, com l'«*Entremès*», degué escriure-se a instàncies del Marquès del Risco, o potser d'alguna autoritat subalterna, als qui importaria que la justícia que venien de fer en nom del Rei arribés al més aviat possible a coneixement dels valencians, incloent els habitants de l'Horta o d'altres comarques més llunyanes. El teatre, encara que rudimentari, n'era un vehicle ràpid, l'eficàcia del qual no cal ponderar. Aquesta suposició en comporta una altra: fou un mateix l'autor del «Raonament» i el de l'«Entremès»? He dit dessús que la petita collecció de manuscrits de què parlo era obra d'uns anònims versificadors. No veig inconvenient, però, per a pensar que tots ells no han pogut estar escrits per una sola mà.

Finalment, recordaré que, ara fa poc, Joan Fuster ha publicat uns «*Plantejaments històrics del teatre valencià*».⁵ Sense la pretensió d'actuar com a historiador de la nostra literatura teatral, sinó d'historiar les peripecies de la llengua, Fuster ha remogut la problemàtica de la tradició dramàtica al País Valencià. Del seu extens treball, retindré especialment que ha tornat a posar de relleu la manca de notícies relatives al teatre valencià del segle XVIII, intentant rastrejar-hi si hi hagué, escrita o representada en català, alguna cosa més que un «*Entremès de la sogra i la*

4. És el romanç que comença «*Bé pots, Ciutat de València...*», versos 33-39; núm. 1816 de GUTIÉRREZ DEL CAÑO.

5. «*Els Marges*», n.º 5, Barcelona, octubre de 1975; pàgs. 11-63.

nora» (1754), anònim, i la «*Cbunta Secreta*» (1788?) de Carles León. Fuster arriba a la conclusió que, al llarg de la centúria, hi degué haver una «*veta subterrània*» de teatre dialectal. El «*Raonament*» que publico ve a confirmar la seva hipòtesi. I, a més, recula en una vintena d'anys la primera data aduïble.⁶

Una altra hipòtesi de treball, ben suggestiva, hi exposa Fuster, al seu assaig. Sabem que durant els anys de la Decadència, als segles obscurs en què la nostra llengua perdé posicions literàries davant l'expansió del castellà com a llengua de cultura de les classes dirigents, i mentre es consolidava la diglòssia de la societat valenciana, es produïren manifestacions marginades d'una sub-literatura («*colloquis*», «*raonaments*») apta per al consum de la grossa massa analfabeta que era aleshores el nostre poble. Una considerable producció a la qual poca o cap atenció se li ha donat fins ara. Fuster subratlla que, en les mostres que ens han pervingut impreses, hi trobem rastres d'unes possibilitats de representació «*dramàtica*», particularment afavorida per la seva forma dialogada i la versificació asonant en versos curts de set o vuit síl·labes. I es pregunta si no fóra possible recercar-les, trobar-les, identificar-les. Puc dir que he llegit un crescut feix de «*colloquis*», força interessants des del punt de vista de la crítica política o del pre-periodisme i encara no he trobat més peça que continga un definit moviment teatral que el «*Raonament*» que publico. D'altres hi ha que suposen una possibilitat de recitació pública, però sense apuntar l'acció de forma tan clara com el text que presento. És clar que no he esgotat, ni de lluny, el repertori. És probable que en alguna col·lecció de «*vària*» amagada en les biblioteques jeguin manuscrits o impresos avui ignorats. La hipòtesi formulada per Fuster no és, per ço, menys vàlida. El «*Raonament que tingueren dos llauradors del poble de*

6. Que és, segons Fuster, la de 1754, atribuïble a l'«*Entremès de la sogra i la nota*». Però Fuster es refia de RIBELLES COMIN («*Bibliografia de la llengua valenciana*», Madrid, 1939, t. III, pàg. 288) i jo haig de dir que trobo ben suspecta l'atribució. Ribelles copia una cita d'Eduard GENOVÉS I OLMOS («*Catàlech descriptiu de les obres impreses en llengua valenciana*», València, 1911, t. II, pàg. 34), però l'exemplar descrit no té any d'impressió. Tot i que Ribelles deia que el llibreter Antoni Palau en posseïa un, no sembla haver-lo vist. Jo he trobat, a la Biblioteca de Catalunya i a la de l'Institut del Teatre de Barcelona, dos exemplars d'una mateixa edició, conformes en tot a la descripció dels esmentats bibliògrafs, però... compostos amb tipus del primer terç del Vuitcents. Existí una edició del XVIII? Ho dubte Joan CASTELL I ALTIRRIBA («*Materials relatius al teatre català profà dels segles XVIII i XIX*», «*Estudios Escénicos*», n.º 19, abril 1975) esmenta un «*Pas de la sogra i la nora*», molt semblant a l'«*Entremès*» i datat l'any 1837. És ben possible que l'un o l'altre siguin refosa o recreació de l'homònim. I, tanmateix, la perplexitat s'hi acreu quan sabem que entre 1784 i 1790 hom representava a Madrid, per la companyia de Martínez «*La suegra y la nuera*» (GUTIÉRREZ DEL CAÑO, *loc. cit.*, n.º 729). El tema, evidentment, és tradicional i podria ser que malgrat tot l'«*Entremès*» valencià s'haja representat al Setcents, qui sap si adaptant-lo d'un text castellà.

Vinalesa» demostra que no anava equivocac, i deu esperonar les recerques, amb l'esperança de trobar-ne noves pistes que acrediten l'existència d'un teatre valencià modest, rudimentari, subsistent com a «veta subterrània», que hem de fer aflorar.